

Snježana HOZJAN
Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

ČAKAVIZMI U RJEČNICIMA HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

U ovome su radu izneseni rezultati istraživanja frekvencije, izbora i obrade čakavskih dijalektizama u nekim rječnicima hrvatskoga književnog jezika.

Nastojeći se neprestano izgrađivati i obogaćivati, standardnojezični sustav hrvatskoga jezika često se oslanja na razne nestandardne sustave iz kojih crpe materijal za popunu onih praznina što ih jezično naslijeđe iz ovih ili onih razloga nije popunilo. Našem jezikoslovlju nisu nepoznate rasprave o različitim aspektima odnosa standardnoga jezika i nestandardnih idioma kao što su to regionalni razgovorni jezici i dijalekti,¹ a mnogi će teorijski problemi biti višestruko osvijetljeni upravo u radovima skupljenima u ovome zborniku. Preljevanje leksičkih jedinica iz leksičkoga fonda hrvatskih narječja u onaj hrvatskoga književnoga/standardnog jezika interferencija je do koje u govoru dolazi svakodnevno. No, stvarni se odnos standarda i dijalekta vidi upravo iz onih jezičnih priručnika koji taj odnos u jeziku normiraju. Stoga se istraživanje tretmana i statusa dijalektnih leksema na stranicama rječnika standardnoga jezika nadaje kao zanimljiva tema.

Ovo je priopćenje zamišljeno kao praktična obavijest odnosno konkretni uvid u dosadašnji tretman i status čakavizama u rječnicima hrvatskoga jezika, pa će biti izneseni rezultati istraživanja njihove frekvencije, izbora i obrade i naznačeni neki problemi koji se implicitno otvaraju. Za ovu je prigodu pretraženo nekoliko rječnika koji su po svome habitusu — uz ostalo — i rječnici književnoga/standardnoga jezika, čija je uloga — premda nisu u punom smislu riječi normativni — i da normiraju odnos standardnog jezika i nestandardnih sustava kao što su to čakavski dijalekti.²

¹ Toj su temi i njoj bliskima posvećeni i posebni znanstveni skupovi: »Dijalekt i književni jezik«, JAZU, Zagreb 1988; »Jezici i kulture u doticajima između lokalnog i sve općijega«, Pula 1990. i drugi.

² To su rječnici: Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991; F. Iveković, I. Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU,

Pretraživanje je vršeno djelomično redom, idući od natuknice do natuknice, a djelomično ciljano, tražeći sasvim određeni leksem u korpusu pojedinog rječnika.

Prvi i temeljni zaključak koji se nameće nakon obavljenog istraživanja je ovaj: gotovo svaki leksem koji je signiran kao čakavizam³ – promatrajući njegov status i tretman u rječnicima komparativno – poseban je mali problem o kojem bi vrijedilo diskutirati, bilo na razini izbora same riječi, bilo na razini njene leksikografske obrade, dakle kriterija za uspostavu natuknice i njena oblika, definicije, opisa podrijetla natuknice, opsega i vrste izvanjezičnih podataka itd. Najmanje dvojbi, neujednačenosti i nedosljednosti ima, čini se, u vezi s gramatičkom informacijom o natuknici.

Izbor lokalno obilježenih leksema koji u pojedinom rječniku egzistiraju kao samostalni rječnički članci ovisi o nizu različitih faktora (vrsta, koncepcija i namjena rječnika, izvori za ispis građe, autorski pristup i dr.), pa se na tome planu i nije mogla očekivati ujednačenost. No, nakon uvida u građu uočljiva je jedna opća činjenica: čakavizmi uneseni u rječnike u golemom su postotku upravo talijanizmi.⁴ Unutar rječnika književnoga jezika na lijevoj su strani vrlo rijetke riječi slavenskoga podrijetla a koje su tipične upravo za čakavski idiom u odnosu na štokavsku osnovicu standardnoga jezika. I one su uglavnom (kako u kojem rječniku) ili markirane kao pokrajinske riječi (*besjeda, klobuk, kraguj, ljetu* /u značenju 'godina', *poř*), ili pak kao stilski obilježene (*dub, iskati, oganj*), ili su označene kao arhaizmi (*dažd, Vazam*), a rijetko je koja integrirana u književnojezični sustav, tj. nema uza se nikakve odrednice. O takvima nešto kasnije.

Pretpostavlja se da sama prisutnost pojedinog dijalektnog leksema na stranicama općeg rječnika hrvatskoga jezika znači da je on u određenoj mjeri potvrdio svoju semantičku vrijednost kroz opći govorni jezik, opću govornu uporabu. Problem odabira riječi koje zadovoljavaju taj kriterij vrlo je kompleksan, premda se na prvi pogled može činiti manje značajnim od problema književnojezične verifikacije tih istih leksema od strane rječnika. To pokazuje i praksa: različiti rječnici unose u svoj korpus različite čakavizme. Iako se taj leksikon u njima većinom preklapa, što naravno ovisi o obimu samoga rječnika – može se i pretpostaviti da će onaj višesveščani sadržavati većinu čakavskih leksema koje donosi jednosveščani i još k tome niz drugih – neke ćemo riječi pronaći samo u manjem rječniku. Tako su u višesveščanom rječniku kao posebne natuknice uspostavljeni leksemi: *batuda, brš, bujöl, cimitar, ćikara, drmun, frmentin, golac, golica, hud, klasti, krosna*, kojih u

Zagreb 1880-1976: *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*. Matica hrvatska – Matica srpska. Zagreb – Novi Sad 1967.

3 Termin *čakavizam* odnosi se ovdje na leksem koji je prepoznat kao autohtono čakavska dijalektna jezična jedinica, tj. preuzet je u standardni književni jezik iz čakavskoga narječja.

4 Termin *talijanizam* odnosi se ovdje na riječi koje su podrijetlom iz više različitih romanskih jezika i dijalekata: latinskoga, dalmatskoga, istriotskoga, mletačkoga, furlanskoga, standardnoga talijanskoga i dr.

jednosveščanom nema. I obrnuto: jednosveščani objašnjava riječi *boškarin*, *boćanje*, *ljaka*, koje nisu zastupljene u višesveščanom.

Ostali kriteriji za izbor dijalektnih leksema unutar pojedinoga rječnika suzuju problem određivanja stupnja njihove udomaćenosti u govornoj praksi, ali ga i ne umanjuju. Autori su rječnika oni koji ovdje imaju zadnju riječ. Tako se na stranicama rječnika nalaze leksemi *pirun* i *ponistra*,⁵ ali *pijat* i *šugaman* nisu uvršteni, premda je njihova čestota i uobičajenost u upotrebi podjednaka. Riječ *padela* u istom rječniku nije uspostavljena kao natuknica, niti se igdje spominje kao sinonim. Samostalna je natuknica *šerpa*, koja — uz podatak o jeziku izvorniku — nema nikakve odrednice, što znači da je rječnik normira. Iza objašnjenja semantike riječi kao sinonimi su navedeni leksemi *rajngla* i *teća*, koji su označeni kao regionalne riječi.

Dotaknuta je sljedeća, već spomenuta velika tema za raspravu: unošenje dijalektnih riječi u standardni jezik, tj. njihova normizacija.⁶ Bogaćenje rječničkoga inventara hrvatskoga književnog jezika aktivan je proces. Od 19. stoljeća dalje u njega su ušle i mnoge riječi koje su danas potpuno integrirane, a koje su na prijašnjem stupnju njegova razvoja još bile dijalektno obilježene (npr. *kljova*, *jad*, *klesar*, *klesati*, *spužva*⁷). Nastavak toga procesa može se očekivati i ubuduće, premda leksikografska praksa, u onoj mjeri u kojoj je ona za ovu prigodu istražena, pokazuje da primjerā za potpuno preuzimanje leksičkih jedinica iz čakavskoga dijalekta danas ima zapravo vrlo malo, koliko god teorijski ističemo potrebu za tim i raspravljamo o prirodnosti i uzrocima takvih pojava. To se u prvom redu odnosi na obogaćivanje vokabulara standardnoga jezika nekim novim pojmom. Standardni je jezik sustav na visokom stupnju funkcionalne polivalentnosti, a dijalekt je idiom koji zbog poznatih okolnosti povijesnoga razvoja jezika tek teži da dosegne taj nivo, pa ima puno više primjera koji ukazuju na obrnuti proces: dijalekti sve više preuzimaju riječi iz korpusa književnoga hrvatskog jezika.⁸ Rječnik toga sustava normirat će tako ponajprije čakavsko stručno nazivlje (osobito iz područja ribarstva i pomorstva), zatim riječi iz područja zanata i zanimanja vezanih uz mediteransko podneblje, pa one iz područja etnologije i folklora, a također i sve ostale koje označuju neku specifičnu pojavnost u kulturno-civilizacijskom krugu koji pokriva čakavski jezični areal. Tako bez posebnih odrednica (naglasimo — to se od rječnika do rječnika i poklapa i razlikuje) nalazimo lekseme: *ajme*, *bāras*, *bārbūn*, *bārka*, *bēvānda*, *bōva*, *brācēra*, *brīškula*, *būra*, *būrīn*, *gājeta*, *grōmača*, *gūsterna*, *lēšo*, *mūrva*, *pālēnta*, *pānceta*, *papātāči*, *parāngāl*, *pašticāda*, *rožēnice*, *sōpac*, *sōpile* itd. Vidljivo je da su to pretežno dijalektizmi ro-

⁵ V. Anić, n. dj.

⁶ O načelnim kriterijima za normizaciju u pravcu dijalekt - standardni jezik ovdje se neće posebno govoriti jer to razlažu drugi referati s ovoga znanstvenoga skupa.

⁷ Vida Barac-Grum, *O nekim aspektima odnosa standardnog jezika i dijalekta*, Filologija 4, JAZU, Zagreb 1963, str. 51.

⁸ Diana Stolac, *Tuđice u dijalektu i standardnom jeziku (teorijski prilog)*, referat na Znanstvenom skupu »Dijalekt i književni jezik«, JAZU, Zagreb 1988.

manskoga podrijetla, naglasno prilagođeni standardu. Neke riječi slavenske etimologije koje su tipične za čakavski dijalekt, a u uporabi su i u nekim kajkavskim ili perifernim jugozapadnim štokavskim sustavima također su prema rječnicima punopravni članovi standardnoga leksičkog inventara: *grustiti se, spraviti* (u značenju 'spremiti'), *osao, postelja, tust, ufati se, zibati, zipka*.

Standardni jezik poseže u dijalektni leksički inventar i tada kada koje značenje treba preciznije odrediti, a u dijalektu je ono leksički jasnije. Tu se zapravo radi o tzv. stilskoj obojenosti kojega pojma, pa tako i čakavski vokabular postaje izvor za stilski označenu upotrebu riječi, što rječnici također registriraju: *fakin, grintati, mirakul* (u prenesenom značenju), *mrzal, mulac, prefrigan* (u prenesenom značenju).

Što se tiče kriterija za uspostavu oblika natuknice, otvara se pitanje glasovne, prozodijske i oblične prilagodbe čakavizama standardu, što je pak u uskoj vezi s problemom uspješnog odabira arhileksema iz sveukupnosti dijalektnih varijeteta.⁹ Leksikografska se rješenja i u tom slučaju ponekad podudaraju, a ponekad su različita, pa ostaju pitanja: *kāpula* ili *kāpula*, *pīrūn* ili *pīrūn*, *trešète* ili *trèšete*, *ājme*, *ājme* ili *ājme*, *balāncān*, *balāncān* ili *melāncān*, *pōnistra*, *pōnistra*, *pūnistra*, *fūnjestra* ili kako drukčije, *gūstīrna*, *gūstērna*, *gustijērna* ili *cisterna* itd.

Dijalektne riječi, pa tako i one čakavske provenijencije, ulaze u standardni jezik na različite načine: i svakodnevnom jezičnom komunikacijom, i tako što ih pojedini književnici rabe u svojim djelima, a nalazimo ih i u jeziku medija, tiska naročito. Neke od njih vremenom bivaju ukorporirane u hrvatski jezični standard kao punopravne članice, a potvrdu za to tražimo upravo u jezičnim priručnicima, ponajprije u rječnicima hrvatskoga jezika. Hoće li budući leksikografi naći razlog za to da u njih uvrste i/ili normiraju i lekseme kao što su *bāškot*, *krōsna*, *nāpa*, *postōla*, pokazat će daljnja leksikografska praksa.

Literatura

- ANIĆ, Vladimir, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb 1991.
BARAC-GRUM, Vida, O nekim aspektima odnosa standardnog jezika i dijalekta, *Filologija* 4, JAZU, Zagreb 1963, str. 49–52.
IVEKOVIĆ, F., I. BROZ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901.
MOGUŠ, Milan, Nacrt za Rječnik čakavskoga narječja, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, sv. I, JAZU, Zagreb 1985, str. 319–334.
RJEČNIK hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1880–1976.
RJEČNIK hrvatskosrpskoga književnog jezika, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad 1967.
SĘDZIK, Władysław, Poštokavljanje čakavskoga narječja (osobito u okolini Ši-

⁹ Milan Moguš, *Nacrt za Rječnik čakavskoga narječja*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, sv. I, JAZU, Zagreb 1985, str. 326–327.

- benika i Zadra), *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, sv. I, JAZU, Zagreb 1985, str. 213–221.
- SIMEON, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb 1969.
- STOLAC, Diana, Tuđice u dijalektu i standardnom jeziku (teorijski prilog), referat na Znanstvenom skupu *Dijalekt i književni jezik*, JAZU, Zagreb 1988.
- VIDOVIĆ, Radovan, O frekvenciji romanskoga leksika talijanskog (mletačkog) porijekla u splitskom čakavskom govoru, *Čakavska rič* 2, Čakavski sabor – Katedra za književnost i kulturu Split, Split 1973, str. 5–122.
- ZAJCEVA, Svetlana, Dijalekatski rečnici kao baza za savremena lingvistička istraživanja. U: *Leksikografija i leksikologija*. Zbornik referata, SANU – Institut za srpskohrvatski jezik – Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu – Matica srpska – Filološki fakultet u Beogradu, Beograd – Novi Sad 1982, str. 69–76.
- ZAJCEVA, Svetlana, Specifična slovenska leksika u savremenim čakavskim govorima, *Prilozi proučavanju jezika* 3, Katedra za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 1967, str. 69–110.

ČAKAVISMS IN DICTIONARIES OF THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE

Summary

This paper summarizes the results of the research of the frequency, choice and lexicographic treatment of Čakavian dialectisms in some dictionaries of the Croatian literary language. Some other related problems (e.g. criteria for the establishment of entry words and their forms) have also been mentioned.